

УДК: 341.231.14 (075)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.69>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Кравцова М.О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету №1 Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
м. Кривий Ріг, Україна

Дацюк Т.К.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету №1 Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ,
м. Кривий Ріг, Україна

Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених.

Було розглянуто основні міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених та нормативно-правові акти, які їх регулюють. Виявлено, основні міжнародні стандарти, що регулюють захист та дотримання прав військовополонених, включають: Женевські конвенції, Додатковий протокол до Женевських конвенцій, Статут Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Резолюція ООН щодо захисту прав людини в умовах протидії тероризму, ст. 3 Загальної Декларації правами людини, Конвенція ООН проти тортур та інші нормативно-правові акти. У рамках ООН також є низка резолюцій, спрямованих на захист прав військовополонених. Застосування міжнародних стандартів щодо військовополонених формує систему міжнародного гуманітарного права. Існуючі міжнародні стандарти та національні закони та політики спрямовані на безпеку, здоров'я та благополуччя військовослужбовців, а також на запобігання порушенням їх прав під час збройних конфліктів. Визначено, що саме Женевські конвенції встановлюють мінімальні стандарти поводження з військовополоненими та цивільними особами, які перебувають у руках противника під час збройного конфлікту. Вимоги щодо утримання військовополонених включають: вимоги до харчування, дотримання норм гігієни, надання м права отримувати освіту та ще багато прав для полонених, а також вимоги щодо недопущення жорстокого відношення, приниження гідності тощо. Основними принципами є гуманності, відсутності дискримінації та взаємності. Судові справи щодо військовополонених вирішуються в Нюрнберзькому і Токійському судах, а інших спеціальних судів для військових не

існує. На даний час виявлено ряд проблем з дотримання норм поводження з військовополоненими. Не вирішені проблеми вимагають пошуку нових шляхів до їх вирішення та покращення стану поводження з військовополоненими в світі.

Ключові слова: військовополонений, права людини, Женевська Конвенція, міжнародні стандарти, дискримінація, стандарти поводження з військовополоненими

Kravtsova M.O., Datsiuk T.K. International standards for the protection and observance of the rights of prisoners of war.

The main international standards for the protection and observance of the rights of prisoners of war and the legal acts that regulate them were considered. It was revealed that the main international standards regulating the protection and observance of the rights of prisoners of war include: Geneva Conventions, Additional Protocol to the Geneva Conventions, Statute of the International Committee of the Red Cross, UN Resolution on the Protection of Human Rights in Counter-Terrorism, Art. 3 of the Universal Declaration of Human Rights, the UN Convention against Torture and other legal acts. Within the framework of the UN, there are also a number of resolutions aimed at protecting the rights of prisoners of war. The application of international standards regarding prisoners of war forms a system of international humanitarian law. Existing international standards and national laws and policies are aimed at the safety, health and well-being of military personnel, as well as at preventing violations of their rights during armed conflicts. It was determined that the Geneva Conventions set the minimum standards for the treatment of prisoners of war and civilians who are in the hands of the enemy during an armed conflict. Requirements

for the maintenance of prisoners of war include: requirements for food, compliance with hygiene standards, the provision of the right to receive education and many more rights for prisoners, as well as requirements for the prevention of cruel treatment, humiliation, etc. The main principles are the principles of humanity, non-discrimination and reciprocity. Court cases regarding prisoners of war are decided in the Nuremberg and Tokyo courts, and there are no other special courts for the military. Currently, a number of problems have been identified with respect to the treatment of prisoners of war. Unsolved problems require finding new ways to solve them and improve the treatment of prisoners of war in the world.

Keywords: prisoner of war, human rights, Geneva Convention, international standards, discrimination, standards of treatment of prisoners of war.

Постановка проблеми. Проблема захисту та дотримання прав військовополонених є актуальним питанням, особливо в умовах воєнних конфліктів та воєн. Відповідно до міжнародного гуманітарного права, військовополонені повинні бути захищені від будь-яких форм насильства, жорстокості, примусу, приниження та дискримінації. Однак, на практиці дотримання цих прав може бути порушено у різних країнах. Військовополонені можуть бути піддані тортурам, забуттю, вимушеним працям, сексуальному насильству, примусовій конверсії та іншим формам порушення прав.

Дослідженню проблеми дотримання прав військовополонених в період російсько-української війни присвячені праці Вакуленко А.О., Гарасим П.С., Таран О.В. На жаль, з початком російського вторгнення в 2022 році фіксується багато фактів не дотримання міжнародних стандартів стосовно захисту та дотримання прав військовополонених, що і обумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є розгляд міжнародні стандартів захисту та дотримання прав військовополонених на тлі війни в Україні.

Захист та дотримання прав військовополонених є важливою проблемою, яка залишається актуальною у наші дні. Це з тим, що у військових конфліктах тривають порушення міжнародного гуманітарного права, включаючи права військовополонених. Незважаючи на багаторічні зусилля міжнародного співтовариства із захисту прав військовополонених, їх права досі не завжди дотримуються, і вони продовжують зазнавати тортур, жорстокого поводження та інших форм порушення прав [13].

Міжнародні стандарти прав людини та їх виконання є показниками правової культури суспільства. Суперечності, які виникають всередині країни та між країнами, іноді призводять до на-

ціональних або міжнародних збройних конфліктів, що може призвести до порушень міжнародних стандартів прав людини, у тому числі норм міжнародного гуманітарного права та правил поводження з військовополоненими.

Міжнародні стандарти прав людини виражені у вигляді декларацій та міжнародних договорів, у тому числі пактів та конвенцій, резолюцій міжнародних організацій та керівних принципів. Вперше термін «міжнародний стандарт прав людини» з'явився в Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, прийнятих на першому Конгресі ООН щодо запобігання злочинності та поводженню з правопорушниками 30 серпня 1955 р.

Міжнародні стандарти прав людини встановлюють зобов'язання для країн-учасників правовідносин, перелік основних прав і свобод, визначають їхній основний зміст та називають умови, що формують механізм користування правами та свободами. Прийняті державами зобов'язання передбачають їхню відповідальність за невиконання цих зобов'язань. Встановлення зобов'язань та подальше накладення відповідальності формують міжнародні механізми захисту прав людини [12].

Основні міжнародні стандарти, що регулюють захист та дотримання прав військовополонених, включають:

- Женевські конвенції [3;4];
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій [2];
- Статут Міжнародного Комітету Червоного Хреста [10];
- Резолюція ООН щодо захисту прав людини в умовах протидії тероризму [9];
- Стаття 3 Загальної Декларації правами людини [5];
- Конвенція ООН проти тортур [7];
- Інші нормативно-правові акти.

Женевські конвенції є основними міжнародними стандартами, що регулюють права військовополонених. Вони були прийняті в 1949 році в результаті міжнародних переговорів, проведених після Другої світової війни, і наразі мають 196 країн-учасниць [3].

Зокрема, третя та четверта Женевські конвенції стосуються поводження з військовополоненими та захисту цивільного населення під час війни. Вони містять набір правил, спрямованих на забезпечення гуманного поводження з військовополоненими та захист їх прав, а також на запобігання насильству та жорстокості.

Згідно з Женевськими конвенціями, військовополонені не можуть бути піддані тортурам, жорстокому або приниженному поводженню, а також примусу до видачі відомостей або зізнань. Вони також мають право на справедливий судовий процес та медичну допомогу. Крім того, Женевські конвенції зазначають, що військовополо-

нені повинні бути захищені від вбивства, насильства, придушення, а також дискримінації на основі раси, релігії, статі чи національності [4].

Забезпечення дотримання прав військовополонених є важливим компонентом гуманітарної роботи у конфліктних зонах. Різні міжнародні організації, такі як Червоний Хрест та ЮНІСЕФ, відіграють ключову роль у захисті прав військовополонених, наданні їм медичної допомоги та гуманітарної допомоги, а також у проведенні моніторингу умов їх утримання.

Важливими стандартами також є додаткові протоколи до Женевських конвенцій. У 1977 році було прийнято два додаткові протоколи, які уточнюють та розширюють права військовополонених. Перший додатковий протокол стосується міжнародних збройних конфліктів, а другий – не міжнародних.

У рамках ООН також є низка резолюцій, спрямованих на захист прав військовополонених. Деякі з них:

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1979 року «Захист прав осіб, які перебувають у полоні».

2. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1265 від 17 вересня 1999 «Про захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів».

3. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1674 від 28 квітня 2006 р. «Про захист цивільного населення під час збройних конфліктів».

4. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 62/147 від 18 грудня 2007 року «Статус міжнародного комітету Червоного Хреста як спостерігач у роботі Генеральної Асамблеї ООН».

5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 62/63 від 6 грудня 2007 року «Захист та допомога жертвам насильства та експлуатації збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій» [13].

Ці та інші резолюції закликають усі сторони конфлікту дотримуватися міжнародного гуманітарного права, поважати права людини та захищати життя та гідність людей, які перебувають у зоні воєнних дій. Вони також закликають держави та міжнародні організації надавати допомогу та захист усім, хто постраждав від військових конфліктів, включаючи військовополонених.

Застосування міжнародних стандартів щодо військовополонених формує систему міжнародного гуманітарного права. На сьогоднішній день важливо забезпечити ефективне виконання міжнародних стандартів прав людини для всіх категорій осіб, зокрема для ув'язнених та військовополонених. Застосування цих стандартів забезпечить захист прав та свобод цих осіб, а також забезпечить відповідність правовим та етичним нормам поведінки з ними.

Одним з найважливіших елементів ефективного виконання міжнародних стандартів прав людини є їх реалізація на практиці. Для досягнення цієї

мети необхідно забезпечити якісну правову освіту для працівників відповідних установ, розробити та впровадити механізми контролю за дотриманням стандартів прав людини, а також залучити громадськість та міжнародні організації до моніторингу та оцінки стану реалізації цих стандартів.

Крім того, важливо забезпечити розуміння та повагу до міжнародних стандартів прав людини серед всіх громадян, щоб зменшити кількість порушень цих стандартів та створити умови для їх ефективного виконання. Для цього потрібно проводити інформаційну та освітню роботу серед населення, залучати громадськість до контролю за дотриманням прав людини, а також створювати механізми доступу до правосуддя для всіх громадян.

Отже, ефективне виконання міжнародних стандартів прав людини для ув'язнених та військовополонених є важливим завданням для кожної держави та міжнародної спільноти в цілому. До головних принципів міжнародного гуманітарного права належать: принципи гуманності, відсутності дискримінації та взаємності:

– принцип гуманності полягає в тому, що військовополонені мають бути поважні як люди та захищені від будь-яких форм жорстокості та небезпеки для їхнього життя та здоров'я;

– принцип відсутності дискримінації передбачає, що всі військовополонені мають однакові права та не можуть бути дискриміновані за будь-якою ознакою, такою як національність, расу, релігію або стать;

принцип взаємності передбачає, що кожна держава-учасниця має захищати військовополонених, які перебувають на її території, незалежно від того, до якої сторони конфлікту вони належать [13].

Для забезпечення захисту прав військовополонених і виконання міжнародних стандартів відповідальність несуть не лише держави-учасниці конфлікту, а й органи влади, що утримують військовополонених, військові командири та солдати. До основних завдань міжнародного гуманітарного права належать вивчення стану виконання стандартів, надання допомоги та захисту прав військовополонених, а також навчання військовослужбовців з питань МГП.

Захист прав військовополонених не має своєї міжнародної судової інстанції. У міжнародній практиці відбулися два міжнародні кримінальні судові процеси щодо військових злочинів: Нюрнберзький і Токійський. У національному праві використовуються військові трибунали як судова інстанція.

Згідно з міжнародними нормами, військовополонених не можна утримувати разом з засудженими. Стаття 56 Женевської конвенції 1929 року «Про поведінку з військовополоненими» встановлює, що «військовополонені не можуть

бути поміщені до приміщень пенітенціарного типу (в'язниці, пенітенціарії, каторжні остроги тощо), інші засуджені також не можуть бути утримувані разом з військовополоненими». Місця утримання військовополонених, які зазнали дисциплінарних покарань, повинні відповідати вимогам гігієни. Покарані військовополонені мають право на чистоту та щоденні заняття гімнастикою та гуляння на повітрі не менше двох годин [3].

Злочинці серед військовополонених, які підлягають кримінальному переслідуванню, підпадають під юрисдикцію військового трибуналу. Правовий статус військовополонених та засуджених має певні подібності, випливаючи з вимог міжнародних стандартів щодо утримання військовополонених та поведження з засудженими.

Крім того, існує безліч національних законів та політик, спрямованих на захист прав та інтересів військовослужбовців. Наприклад, у більшості країн існують закони, які зобов'язують державні органи та військові служби забезпечувати безпеку, здоров'я та благополуччя військовослужбовців.

Також багато країн мають військові кодекси поведінки, які встановлюють правила та стандарти поведінки для військовослужбовців у різних ситуаціях. Ці кодекси спрямовані на запобігання порушенням прав людини та гуманітарного права, а також на підтримку високих стандартів етики та професіоналізму у військовій сфері.

Крім того, останніми роками все більше уваги приділяється підтримці психічного здоров'я військовослужбовців. Багато країн розробили програми та політики, спрямовані на запобігання та лікування психологічних проблем у військовослужбовців, спричинених стресом та травмами, пов'язаними з військовою службою. Так, в Україні, в 2022 році була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [8].

Загалом захист прав та інтересів військовослужбовців є важливим завданням як на міжнародному, так і на національному рівнях. Існуючі міжнародні стандарти та національні закони та політики спрямовані на безпеку, здоров'я та благополуччя військовослужбовців, а також на запобігання порушенням їх прав під час збройних конфліктів.

На даний час до основних порушень міжнародних стандартів утримання військовополонених можна віднести:

- недотримання права недоторканності особистості. Військовополонені не повинні зазнавати тортур, жорстокого поведження, приниження, насильства чи погроз;

- відсутність адекватної медичної допомоги. Військовополонені мають право на необхідну медичну допомогу та лікування, їхнє здоров'я має бути підтримуване відповідно до міжнародних стандартів;

- недотримання права на зв'язок із зовнішнім світом. Військовополонені повинні мати право на зв'язок із родичами та міжнародними організаціями, такими як Червоний Хрест;

- обмеження свободи пересування. Військовополонені повинні мати право на свободу пересування, включаючи право на прогулянки та фізичні вправи;

- обмеження у доступі до їжі та води. Військовополонені повинні мати доступ до їжі та води, які відповідають їх культурним та релігійним потребам, а також мають бути забезпечені санітарні умови для вживання їжі та води;

- обмеження в освіті та культурній діяльності. Військовополонені повинні мати право на доступ до книг, газет та інших матеріалів, які відповідають їхнім культурним потребам. Вони також повинні мати можливість освіти та участі у культурних заходах;

- недотримання права на судовий процес. Військовополонені, які підозрюються у скоєнні злочинів, повинні мати право на справедливий судовий процес відповідно до міжнародних стандартів [11;12].

Крім згаданих порушень, існують інші проблеми, пов'язані зі утриманням військовополонених. Наприклад, часто військовополонені зазнають тортур і жорстокого поведження з боку своїх сторожів. Також можуть виникати проблеми з організацією харчування, водопостачання та санітарно-гігієнічних умов.

Важливо відзначити, що дотримання міжнародних стандартів утримання військовополонених не є добровільним вибором, а є зобов'язанням, прийнятим державами під час ратифікації відповідних міжнародних конвенцій. Порушення цих стандартів може призвести до відповідальності на міжнародному рівні, включаючи кримінальне переслідування у міжнародних трибуналах.

Зазначимо, що вищезгадані Женевські конвенції встановлюють мінімальні стандарти поведження з військовополоненими та цивільними особами, які перебувають у руках противника під час збройного конфлікту. Вони встановлюють зобов'язання для держав, які підписали ці конвенції, та визначають права та захист, які мають бути забезпечені військовополоненим та іншим особам, які перебувають під захистом цих конвенцій [3].

Додатковий протокол до Женевських конвенцій розширює сферу дії та уточнює деякі положення Женевських конвенцій, особливо щодо цивільного населення під час збройних конфліктів.

Нещодавно було внесено зміни до Женевської конвенції III щодо поведження з військовополоненими, які набули чинності у 2019 році. Ці зміни оновлюють стандарти захисту військовополонених і розширюють їхню сферу дії на ширше коло

осіб, включаючи членів збройних угруповань, які не є членами регулярних збройних сил, а також цивільних осіб, які перебувають у зоні конфлікту.

Висновки. Таким чином, захист прав та гідності військовополонених є важливим аспектом міжнародного гуманітарного права, що регулюється безліччю стандартів та договорів. Однак, незважаючи на існуючі нормативи, проблеми з дотриманням прав військовополонених продовжуються у різних світових конфліктах. У зв'язку з цим важливо продовжувати роботу над покращенням та ефективною реалізацією існуючих стандартів, а також проводити навчання та пропаганду для підвищення поінформованості про права та захист військовополонених та цивільного населення під час збройних конфліктів. При цьому слід зазначити, що досягнення прогресу у забезпеченні захисту прав військовополонених можливе лише в рамках мирних переговорів та дипломатичних зусиль. Необхідно продовжувати зусилля в цьому напрямку та більш ефективно боротися з порушеннями прав військовополонених у конфліктних зонах у всьому світі. Крім того, важливо приділяти належну увагу захисту цивільного населення в зонах конфліктів, які часто стають жертвами порушення прав людини. Усі ці зусилля мають бути спрямовані на створення більш мирної та стабільної міжнародної спільноти, в якій права та гідність кожної людини будуть поважатися та захищатись. Крім того, важливо зазначити, що захист прав військовополонених не обмежується лише дотриманням стандартів та нормативів, але також пов'язаний із питаннями гуманітарної допомоги та реабілітації військовополонених після їх звільнення. Необхідно надавати допомогу військовополоненим у відновленні їхнього фізичного та психологічного здоров'я, а також забезпечувати доступ до прав на освіту, працю та інші соціальні блага. Крім того, сучасні війни характеризуються також безліччю нових викликів та загроз, таких як кібератаки та тероризм, які також можуть зачіпати права та гідність військовополонених та цивільного населення. У зв'язку з цим, важливо продовжувати роботу над удосконаленням міжнародного гуманітарного права та його адаптацією до умов сучасних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24 серп. 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Загальна Декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 10.04.2023).
- Постанова Кабмін України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.04.2023).
- Резолюція ООН щодо захисту прав людини в умовах протидії тероризму. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/780316> (дата звернення 10.04.2023).
- Статут Міжнародного Комітету Червоного Хреста. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82-%D0%A2%D0%A7%D0%A5%D0%A3-2021-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf> (дата звернення 10.04.2023).
- Вакуленко А.О. Порушення РФ норм міжнародного права щодо військовополонених у ході російсько-української війни 2022. Національний авіаційний університет. Київ, 2022. 72 с.
- Гарасим П.С. Про деякі проблеми здійснення громадського контролю за дотриманням прав, законних інтересів і свобод військовополонених в Україні та Російській Федерації. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 417–419.
- Таран О.В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 681–683.